

PAVEL ČTRNÁCT

PROSTOROVÉ ASPEKTY ZPRACOVÁNÍ DAT SČÍTÁNÍ LIDU 1990

P. Čtrnáct: *Geographical Aspects of the Census Data Processing to Take Place in 1991*. — Sborník ČSGS, 95, 4, p. 308—312 (1990). — The author informs the geographers of the changes in the contents of the census prepared for 1991 due to the social development in Czechoslovakia. The paper treats, before all, of regional aspects of the census and of the possibilities of application of its results in the geographical investigation.

Výsledky sčítání lidu, domů, a bytů jsou vždy s netrpělivostí očekávány širokou odbornou veřejností. Jejich využití v geografii a příbuzných oborech patří k nejširším, neboť právě sčítání přináší nejpodrobnější územní třídění širokého spektra údajů umožňující vyhodnocení jejich regionální diferenciaci v makro- i mikroměřítku a zároveň v čase.

V úvodu je třeba se zmínit o důležité změně: vláda ČSFR rozhodla o odložení sčítání na 3. březen 1991. Důvodem je stanovení termínu komunálních voleb na konec listopadu 1990, tj. na dobu těsně před původním datem sčítání. Uskutečnění sčítání v plánovaném termínu se tím stalo zcela nereálným vzhledem k podstatnému podílu aparátu národních výborů na jeho přípravě a zároveň i na přípravě voleb.

Obsahová stránka sčítání a přehled o zpracování a publikaci výsledků byly podrobně popsány v časopise Demografie v loňském roce [1, 2]. V souvislosti se změnou termínu a jako reakce na společenské a politické změny přistoupily statistické orgány i na určité obsahové a metodické změny, které budou dále popsány.

V první řadě je to dodatečné zařazení otázky na náboženské vyznání sčítané osoby. Tato charakteristika byla naposledy sledována ve sčítání 1950, avšak zpracování resp. publikace výsledků nepřinesly z pochopitelných důvodů dostatečně podrobné údaje. Otázka však není zcela bez metodických problémů, neboť zkušenosti ze sociologických výzkumů ukazují, že optimální by bylo užít ještě doplňující otázky na zjištění intenzity religiozity sčítané osoby. Těsný prostor sčítacího archu dovoluje pouze jedinou otázku a stručnou vysvětlivku. Zpracování bude provedeno ve zkráceném číselníku (9 položek) za obce a v plném rozsahu číselníku (24 položek) za vybraná města, okresy a republiky, a to v kombinaci s pohlavím, věkem, vzděláním, společenskou skupinou a u žen i s počtem živě narozených dětí.

Některé otázky byly formálně upraveny, např. národnost ukrajinská

se uvádí podle požadavku Úřadu vlády SR jako rusínská-ukrajinská, u Romů bylo vypuštěno označení „etnická skupina“.

Obsahové a metodické změny byly provedeny i u zjišťování ekonomické aktivity a společenské skupiny. Bude zjišťována přímo ekonomická aktivita sčítané osoby a nikoli zdroj obživy jako dříve. Do číselníku byla zařazena položka „osoby hledající zaměstnání“ (persons seeking work, tj. nezaměstnaní v rozhodném okamžiku sčítání) a tím je zajištěna i lepší návaznost na mezinárodní klasifikace. Do číselníku společenských skupin byli zařazeni „zaměstnavatelé“ (employers), tj. osoby zaměstnávající nejméně jednoho námezdního pracovníka. Zvláštní položkou jsou i „pomáhající v rodinném hospodářství“ (unpaid family workers). Zpracování výsledků podle společenských skupin bylo omezeno na ekonomicky aktivní obyvatelstvo, a tím bylo de facto dosaženo srovnatelnosti se standardem EHK OSN (otázka postavení v zaměstnání). Pouze v jedné tabulce budou podle společenských skupin zpracovány rovněž údaje za neppracující důchodce a za závislé osoby (u těch bude společenská skupina odvozena podle údaje u osoby v čele censové domácnosti).

Provedené úpravy podstatně zlepšují mezinárodní srovnatelnost údajů našeho sčítání a při zachování srovnatelnosti s minulými výsledky zabezpečují i založení nových časových řad a přechod na mezinárodní klasifikace v čs. statistice. Problematická zůstane z tohoto hlediska klasifikace zaměstnání, kde aplikace mezinárodní klasifikace ISCO (International Standard Classification of Occupations) vyžaduje delší časové období.

Standardní zpracování výsledků sčítání je z technologických důvodů rozděleno do dvou okruhů. I. okruh přinese veškeré výsledky za obyvatelstvo, domácnosti, domy a byty v celé škále územního třídění včetně jednotlivých měst s více než 10 tis. obyvateli. Zpracování bude ukončeno vzhledem k posunu termínu sčítání v létě 1992. II. okruh zpracování obsahuje údaje o dojížděci do zaměstnání (bilance a směrové proudy), zvláštní zpracování za romské obyvatelstvo a vybrané tabulky za jednotlivá menší města. Zpracování bude provedeno do konce roku 1992.

Už samotné standardní zpracování obsahuje řadu územních aspektů důležitých pro geografickou aplikaci. Je to především zpracování tzv. tabulek OB za základní sídelní jednotky. Výsledky nemohou být pro značný rozsah běžně publikovány, ale mohou být uživatelům poskytnuty na magnetickém médiu, ať už kompletní nebo jako výpis za určité území.

V tomto územním detailu umožňujícím prakticky jakékoliv přepočty změn správní struktury nebo vymezení libovolných účelových územních jednotek budou k dispozici v různých kombinacích údaje o počtu bydlícího i přítomného obyvatelstva, jeho pohlaví, věkové struktuře, ekonomické aktivitě, společenských skupinách, národnosti, mateřském jazyku, náboženském vyznání a školním vzdělání, dále počet vyjždějících z obce a počet narozených mimo obec svého nynějšího trvalého bydliště. Dále jsou to údaje o počtu a druhu domů, jejich vlastnictví, obydlenosti, počtu podlaží a období výstavby, o rekreačních objektech, struktuře bytového fondu podle velikosti, kategorie a druhu budovy a sumární údaje o plošném a technickém standardu bydlení. Jsou zde i základní údaje o složení bytových, hospodařících a censových domácnostech podle počtu členů.

Jak už bylo zmíněno, nebudou publikovány v plném rozsahu, ale výběr nejfrekventovanějších dat bude sestaven do publikací tzv. tabulek

ZSJ podle jednotlivých okresů ve struktuře základní sídelní jednotka — část obce — obec. Za obce budou k dispozici i strojové přepočty dat sčítání 1970 a 1980 ve stejné struktuře dat.

Tyto údaje představují pro územní pohled nenahraditelný zdroj informací o prostorové diferenciaci nejrůznějších sociálně ekonomických jevů a jejich časovém aspektu. Je dosud nedořešeným úkolem statistických orgánů uspořádat je do uživatelsky dobře dostupné datové báze pro operativní potřebu a zároveň v kombinaci s daty běžné demografické statistiky, šetření občanské a technické vybavenosti sídel a výsledky dalších statistických zjišťování zajistit jejich průběžnou aktualizaci obsahovou i po stránce bezprostředních přepočtů administrativních změn. Tento problém bude zvláště aktuální při očekávané desintegraci řady obcí a zásadních změnách správního rozdělení státu.

Tabulky tzv. okresního třídění představují základní datový fond výsledků sčítání. Budou zpracovány za okresy, města nad 50 tis. obyvatel a republiky. Jejich užší výběr bude zpracován i za města s 10—50 tis. obyvateli a v II. okruhu pak i za všechna menší města. U tohoto souboru tabulek však již nebudou prováděny přepočty územních změn, proto u některých okresů a u většiny měst nebudou výsledky beze zbytku srovnatelné s daty předchozího sčítání.

Z geografického hlediska je významné, že tyto tabulky přinášejí údaje o plodnosti žen, která je výrazně regionálně diferencována, údaje o mateřském jazyku v kombinaci s národností a samozřejmě podrobné údaje o věkové a národnostní struktuře, náboženském vyznání, ekonomické aktivitě, profesním, odvětvovém a sociálním složení obyvatelstva v podrobném kombinačním třídění. Poprvé budou také podrobně zpracována data o bydlišti osob v době jejich narození umožňující analýzu dlouhodobých migračních pohybů. Za každý okres a město tak budou k dispozici údaje, kolik osob se narodilo v obci svého nynějšího trvalého bydliště, v jiné obci okresu, v jiných okresech (jednotlivě), v souhrnu pak v ČR, SR a v cizině. Matice všech okresů nemůže být publikována pro značný rozsah, ale bude pro zájemce k dispozici na magnetopáskovém nebo disketovém výstupu.

Okresní a městské tabulky rovněž přinesou dostatek údajů k hodnocení vývoje domovního a bytového fondu a podrobných údajů o úrovni bydlení a vybavení domácností některými předměty.

Republikové tabulky jsou z prostorového hlediska méně významné, neboť budou publikovány pouze ze ČR, SR a ČSFR. Jejich účelem je zejména umožnění podrobných analýz na národní a federální úrovni a mezinárodní srovnávání.

Zpracování údajů za dojížděku do zaměstnání a škol je očekáváno se zvláště velkým zájmem. Proti sčítání 1980 byl jeho rozsah rozšířen jednak zavedením otázky na dobu strávenou cestou do práce (školy) a jednak odstraněním dřívějších vybraných center dojížděky, takže podrobné směrové zpracování dojížděky bude k dispozici za všechny jednotlivé obce. To znamená zpracování obří matice vektorů o rozměru 6 700 × 6 700 prvků, což je i pro velký a rychlý počítač značně obtížná a časově náročná úloha. Výsledky jsou ovšem unikátním a nesmírně cenným materiálem, zvláště v době, kdy po úpravě dopravních tarifů je nutno očekávat v intenzitě a vzdálenosti dojíždění možná dosti výrazné změny. Dojížděka může být ovlivněna i tlakem dočasné regionální či strukturální nezaměstnanosti.

Doba strávená na cestě je ve sčítání definována jako čas od opuštění domu do registrace na pracovišti (tj. započítává se jedna cesta — tam) a bude vyplněna i u osob dojíždějících (docházejících) v rámci jedné obce pro pozdější využití údaje v dopravních průzkumech.

Statistické orgány zpracují pouze meziobecní dojížděku. Na požadavek SKVTŘI a dalších orgánů však bude provedeno u měst nad 10 tis. obyvatel podrobnější kódování. Podle zvláštního číselníku budou v rámci těchto měst vymezena subcentra dojížděky definovaná na principu odložené lokalizace (integrované obce) nebo podle výrazných okrsků koncentrace pracovišť ve městě. Za města, jež jsou jádry sídelních regionálních aglomerací, bude v gesci SKVTŘI provedeno dodatečné kódování dojížděky podle urbanistických obvodů. Tato podrobnější zpracování výsledků za dojížděku, která umožní využití pro územní plánování a pro dopravní průzkumy ve velkých městech, budou zabezpečena SKVTŘI, která rovněž zajistí jejich distribuci uživatelům.

V souvislosti se sčítáním (nikoli jako jeho přímá součást) bude vytvořen ještě jeden zajímavý pramen dat. Při sestavování seznamů domů a popisů sčítacích obvodů provedou národní výbory soupis objektů individuální rekreace. Předpokládá se, že takto získané údaje budou zpracovány decentralizovaně na osobních počítačích jednotlivých okresních odědlení ČSÚ a SSÚ a pak soustředěny v FSÚ, ČSÚ a SSÚ. Soupis bude obsahovat lokalizaci [ZSJ], charakter objektu (chalupa, chata, rekreační domek) a okres trvalého bydliště majitele. V propojení s výsledky šetření občanské vybavenosti sídel pak bude k dispozici komplexní materiál k všestrannému výzkumu rekreačních aktivit obyvatelstva i k výzkumu zatížení exponovaných územních celků rekreací.

Československá geografie tradičně věnuje výsledkům sčítání lidu, domů a bytů velkou pozornost a široce jich využívá. Geografický ústav ČSAV a Federální statistický úřad úspěšně spolupracovaly na vydání Atlasu obyvatelstva ČSSR. Předpokládá se obdobné využití výsledků sčítání 1991, i když patrně v jednodušší a méně nákladné formě. Konkrétní jednání v tomto směru již byla zahájena.

To však není jediná forma. Federální statistický úřad se snaží v projektové přípravě i zlepšováním svého technického vybavení vytvořit podle možností pro uživatele dat určitý komfort, o němž dříve nebylo možno ani hovořit, a přiblížit se tak světové praxi. Primární data i tabulkové výstupy budou archivovány racionálnější způsobem, aby k nim byl zabezpečen rychlý přístup. Propojení osobních počítačů jako inteligentních terminálů k centrálnímu počítači zabezpečí možnost operativních menších výběrů z archívu dat a následné zpracování na malé technice. Předpokládá se vytvoření určitých programátorských a strojových kapacit na dodatečná zpracování nestandardních výstupů na objednávku. Jedná se o nákup velkokapacitních periferních pamětí k osobním počítačům, které by umožnily uspokojení většiny požadavků na výdej dat operativně a bez nutnosti komunikace s centrálním výpočetním střediskem a zároveň i propojení přepočtených dat tří sčítání. Je k dispozici laserová tiskárna, automatizované fotosázecí zařízení a nová reprografická technika, od nichž si slibujeme výrazné grafické zlepšení tištěných výstupů (to se však bohužel v plném rozsahu již nepodaří u základních datových publikací).

Je třeba počítat s tím, že statistika se stane v blízké budoucnosti placenou službou. Jde nám však o to, abychom co nejlépe uspokojili jak uží-

vatele standardních výstupů, tak žadatele o individuální výdej dat nebo nestandardní zpracování a abychom současně za placenou službu mohli poskytnout také odpovídající uživatelský komfort.

Literatura:

1. ČTRNÁCT, P.: Příprava sčítání lidu, domů a bytů 1990. *Demografie*, 31, 1989, č. 2, s. 97—104.
2. ČTRNÁCT, P.: Zpracování a publikace výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1990. *Demografie*, 31, 1989, č. 3, s. 193—199.

(Pracoviště autora: Federální statistický úřad, Sokolovská 142, 180 00 Praha 8.)

Došlo do redakce 10. 6. 1990.

Lektoroval Milan Holeček.